

НАРОДНЕ МИСТЕЦТВО ПОКУТЯ І ГУЦУЛЬЩИНИ У СВІТЛИНАХ ЮЛІАНА ДОРОША

Незворотність процесів, пов'язаних з урбанізацією територій і середовища, у якому живемо сьогодні, очевидна. Сучасні модерні реконструкції споруд створюють зручності та приносять вигоди їх мешканцям. Водночас гострою стала проблема збереження і відтворення традиційного предметно-просторового середовища (інтер'єру, одягу, художніх ремесел тощо), оскільки відходять у забуття цілі пласти художньо-матеріальної культури, її духовне підґрунтя. У цьому контексті особливу увагу привертає творчість Юліана Дороша як фотолітописця етнографічної спадщини галицьких українців.

Гуцульщина, мабуть, чи не найбільше з усіх етнографічних регіонів висвітлювалася в літературі і мистецтві. Зокрема, життєво-творчий шлях Ю. Дороша досліджували Ярина Полотнюк¹, Алла Коба², Микола Савельєв³. Важливі свідчення з біографії відомого фотографа подав син, мистецтвознавець Андрій Дорош⁴. Однак у цілому народне мистецтво Покуття і Гуцульщини у світлинах Ю. Дороша не знайшло належного висвітлення.

Ю. Дорош народився 9 червня 1909 р. у м. Жидачеві на Львівщині у сім'ї митника. У зв'язку зі службовими обов'язками батька сім'я часто переїжджала, тому Ю. Дорош дитинство провів у с. Копичинцях на Тернопільщині, юність – у Станіславі, де закінчив українську гімназію. Проживаючи у Станіславі, він цікавився технікою, вперше брав до рук фотокамеру. Як більшість свідомих юнаків того часу, молодий гімназист вступив до “Пласти” – організації національно-патріотичного спрямування. З 1928 року він фотографує різні урочистості, життя пластових таборів, фестини, портрети приятелів.

Значний вплив на професійне спрямування, світобачення Ю. Дороша мали двоюрідні брати Крушельницькі, у яких проживав Ю. Дорош, навчаючись на юридичному факультеті Львівського університету. У родині письменника Антона Крушельницького він зустрічався з поетами, журналістами, художниками-авангардистами, які гуртувалися навколо часопису “Нові шляхи”, зокрема, з теоретиком мистецтва В. Ласовським – одним із перших пропагандистів сюрреалізму в Галичині, поетом Я. Бурковським, архітектором О. Нагірним та ін.

У Львові 9 листопада 1930 р. в залі готелю “Народна гостинниця” відбулися установчі збори новоствореного Українського фотографічного товариства (УФОТО). Названа спілка працювала вельми активно, організовувала виставки, де Ю. Дорош представляв країні роботи “Книга Старого Завіту”, “Натюрморт”, “Дністрові мряки”, “Раковецький замок”, “Вечірнє небо”, типові львівські мотиви “Автобусна зупинка”, “Сутінки” тощо. На цей час уже було зафіксовано на плівку великоміні забави молоді біля церкви у селах Раковець і Семенівка на Городенківщині, моменти щоденної праці покутян у господарстві, на полі. Окрему мистецьку спадщину становлять кадри, зняті на весіллях: танець з молодою, весільний похід, хлопець з дівчиною, танці на весіллі, молоді біля церкви, молода з першою дружкою та ін. Члени товариства УФОТО у

Фото 1. Городенківський район
с. Острівець.

Прийшли в гості

1933 р. взяли участь у “Виставці Світового Поступу” в Чикаго (США), на якій Ю. Дорош показав роботу “Віяльниця”, що в майбутньому стала найвідомішою з його робіт. Навчаючись в університеті, молодий фотограф також співпрацює в українському фотожурналі “Світло і тінь” та інших краєзнавчих та етнографічних часописах, першим у Східній Галичині видає “Підручник фотоаматора”.

Усе складалося для нього добре, проте з від’їздом у 30-х рр. родини Крушельницьких до Харкова (невдовзі були репресовані, вислані на Соловки) у нього з’явилися проблеми з проживанням і працевлаштуванням. Подібна доля спіткала і

Фото 2. Городенківський район
с. Семенівка.
Дружка

його приятеля Анатолія Кося (у майбутньому відомого композитора А. Кос-Анатольського), який зібрав гроши на акордеон і подався на заробітки в оркестранти. Приятелі Ю. Дороша запропонували йому роботу фотографа і перекладача в науковому “Товаристві прихильників Гуцульщини” з Варшави, яке щороку проводило збір етнографічного матеріалу в Карпатах. Саме матеріали, зібрани під час роботи у Товаристві, склали основу виставки “Наша Батьківщина у світлині” (1935 р.), підготовленої Українським фотографічним товариством. 150 фотографій з Гуцульщини і Покуття принесли визнання автору, який удостоївся на виставці першого місця і протягом усього подальшого життя зберіг звання майстра етнографічної фотографії.

Крім фотовиставок, важливе місце у житті Юліана Дороша посів кінематограф. Він зняв фільм про похорони командуючого УГА генерала Мирона Тарнавського, за що його ім’я занесено до “Історії українського кіно”, виданої у США. У селі Раковець на Городенківщині зняв рекламний фільм “До добра і краси”, замовником якого були товариства “Центросоюз” і “Маслосоюз”.

У фільмі показано цікавий і змістовний сюжет про хлопця, пограбованого і побитого батярами, який згодом з допомогою дівчини стає справжнім господарем. Дія фільму відбувається над Дністром, на тлі покутських традицій, ігрищ та забав.

Перед Другою світовою війною у княжому Галичині (Крилосі) Ярослав Пастернак проводив археологічні розкопки, які, на його запрошення, знімав Ю. Дорош. На плівку потрапив унікальний документальний сюжет із незрячим лірником, який, обмацавши відкопаний саркофаг Ярослава Осмомисла, вийняв ліру і почав музичну імпровізацію, під звуки якої розгортається історичний сюжет⁵. Так мав починатися фільм, який знімали у митрополичому гроті, але цьому перешкодила війна. Проте тих кільканадцять метрів плівки Ю. Дорош зберіг і на початку 80-х років передав до музею, бо, на його думку, “те, що належить нації, те повинна нація і зберігати”⁶.

У 1939 р. Ю. Дорош разом з О. Довженком і В. Софонівим-Левицьким подорожував Карпатами (Косів, Кути, Криворівня). У Жаб’є (нині - смт. Верховина) знімали гуцульське весілля з подружньою парою, кіньми, пістолями і стрільбою. Ю. Дорош дивувався доброю організацією праці серед гірського населення. Тоді ж одружився зі Стефанією Хорковою, з якою прожив усе подальше життя.

Роки війни були для нього непродуктивними, він заледве зробив декілька сімейних фото. Проте з 1946 року починається новий період у житті майстра, який відзначився

рядом творчих здобутків. Він влаштовується фотографом у Львівському історичному музеї, працює на кафедрі історії техніки Львівського політехнічного інституту, одним із перших у Львові опановує техніку кольорової фотографії. У 1956 р. за пропозицією І. Крип'якевича при відділі археології Інституту супільних наук АН УРСР Ю. Дорош організував фотолабораторію, у якій друкували ілюстрації до путівників, альбомів, книжок (“Історичні проходи по Львову” та ін.). За підтримкою колег з Музею етнографії художнього промислу (МЕХП) відкриває першу персональну виставку етнографічного фото. Ю. Дороша залишають до роботи над серією художніх альбомів, що виходили до Декади українського мистецтва у Москві, мистецтвознавці А. Будзан, К. Матейко, С. Сидорович (“Тканини і вишивки” та “Вбрання”), І. Гургула (“Народне мистецтво західних областей України”) та ін.

У 1972 р. в Івано-Франківському краєзнавчому музеї відбулася третя персональна виставка творів Ю. Дороша, повторена через рік у Велеснівському меморіальному музеї В. Гнатюка на Тернопільщині. Ю. Дорош тривалий час співпрацював з науковим персоналом Львівського музею українського мистецтва (ЛМУМ), зокрема з О. Яремою, з яким займався фотофісацією церков та народної меморіальної кам'яної скульптури.

Природно-кліматичні умови Покуття сприяли розвитку народного мистецтва – вишивки,

ткацтва, ковальства, стельмахарства, що привертало увагу талановитого фотографа. Він задокументував на кадрах унікальні зразки художньо-матеріальної культури, побуту, звичаїв та обрядів у краї, багатому історичними пам'ятками, скученням стародавніх поселень, могильників, городищ, кам'яних замків, окремі з яких сьогодні залишилися тільки на фотознімках.

На фотографіях Ю. Дороша спостерігаємо багато спільногого у побудові жителі, одязі, звичаях гуцулів, бойків, покутян, водночас кожна етнографічна група, навіть окреме село мають свої специфічні художні і конструктивні особливості. Так, житла і церкви гуцулів, бойків побудовані з дерева, тоді як покутські помешкання – це здебільшого мащені хати з клецьків, вальків, сирівки, основу яких становить дерев'яний (дубовий) каркас. На Прикарпатті, зокрема на Покутті, споруджували церкви з дерева, що за конструкцією були подібні на гуцульські. Такі пам'ятки були зафіксовані Ю. Дорошем у Коломиї, Воронові, Нижніві, Уніжі та в інших місцях, чимало з них зазнали руйнування і сьогодні збереглися лише на фотографіях.

Як видно з фотографій Ю. Дороша, для жителів Покуття обох статей характерний тип вбрання – крій сардаків і переміток для нареченої, виготовлений із м'яких конопляних, вовняних тканин домашнього виробництва. В околицях Обертина і Чортківця жінки та чоловіки носили просто скроєні чорні сардаки без капюшонів, які з боків знизу мали клини. Яскраво мальовниче вбрання гуцулів відрізняється від одягу мешканців покутських низин крієм штанів, переміток і запасок у жінок, простотою сардаків. Зимовим одягом був білий довгий (нижче колін) кожух, виправлений з баранячої шкіри з вузьким чорним коміром, на швах вишиваний зеленими або червоними нитками. Подібні кожухи і сьогодні носять літні люди в селах покутської зони Придністров'я. Чоловіки взимку носили білі сукняні штани (холошині), а влітку – гачі (портянки) власного виробництва. Штани стягували у поясі очкуром і заправляли у

Фото 3. Косівський район, с. Космач.
“Княгиня” з дружками після шлюбу виходить з церкви

чоботи, пошиті на дубельтовій підошві із халівами під коліном. Поверх штанів чоловіки, парубки носили довгу, до колін, білу полотняну сорочку (кошулю), стягнуту ремінним пасом (чересом). Сорочки мали вузький комір, мережаний (вишитий) різними візерунками або гаптований біля пазухи кольоворими шовковими нитками у парубків. Влітку голову прикривав солом'янний капелюх з широкими полами, а взимку – клепаня (висока шапка з молодого барана). Капелюхи одягали переважно у святкові дні, до церкви, на танці. Вони були оздоблені плетеною смужкою орнаменту з пацьорок (часто це були гердані, які дарували парубкам дівчат), а також шнурками з вовняними китицями, купленими шовковими бендами, затикані пір'ям з качурів, пав, кучерями (кендзьорами).

Незамінною частиною чоловічого вбрання на Покутті є чотирикутна вовняна торбина (дзьобенка), завішена через праве плече. Жінки (молодиці і дівчата) на свята одягали сорочку, верхня частина якої до пояса була з тонкого полотна, а від пояса до п'ят – з грубшого (нижня частина називалася підтичкою). На місці коміра пришивали різнокольорові пацьорки, особливо у дівчат. Рукави святкових сорочок мали вишивати на плечах різнокольоровими нитками візерунки шириною близько 10 см., їх характер залежав від основної ідеї автора. Інколи рукави бувають вишигіті цілком одним (темно-червоним) кольором або кількома: червоним, жовтим, зеленим (с. Гарасимів, Чортовець, Підвербці). У будні дні до сорочки замість спідниці одягали фартух з фарбованої вовни з чорною серединою, тканий на домашньому верстаті. Його називають ще опинкою, фотою і заперізують поясом, тканою крайкою. Маленький фартушок, часом зібраний у складки, що спадає аж до стоп поверх фоти, називається запаска. На великих свята заможні жінки одягали спідницю чи рантухи з голубого купленого сукна. До них, як і до опинки, прив'язували вузькі запаски, кольорові хустки, що звисали до колін.

Заміжні жінки мали обрізане волосся, яке ховали під обруч чи валик, сплетені з вовни з чепцем. Від чепця звисали червоні бавниці. Усе це прикривала зав'язана довга хустка з білого лляного полотна – перемітка. Два кінці перемотки різної довжини, гаптовані чи оздоблені вишивкою, звисали до половини плечей. Убрання дівчат відрізнялося від одягу заміжніх жінок тим, що волосся перших було заплетене укоси з кольоворими шнурками, які спадали на плечі;коси підтримують сплетена з дрібненьких пацьорок тасьма, або червона стрічка чи вовняна гарасівка. Голову (особливо чоло) прикривав гердан, а вкоси затикали квіти. На шию вішали кільканадцять рядів пацьорок, а заможні жінки – дукати тощо. Аналізуючи фотографії Ю. Дороша, слід зауважити, що в першій половині ХХ ст. на Покутті вишигіті тканини, вироби зі шкіри відзначалися вищуканим колоритом, структурною побудовою композиції форм і прадавніми орнаментальними мотивами. У кадри потрапили унікальні покутські типи людей, одягнені у місцеве вбрання у селах Топорівці, Острівець, Ясенів Пільний, Невисісько, Лука, Гарасимів та ін. (фото 1, 2). У с. Семенівка в 1950-60-х роках були зняті світлини, на яких зафіксовано мочення конопель у мочилі, тіпання конопель на терлиці, процес прядіння, повісмо, виготовлення силянки (гердану), дівчину в опинці, коровай, благословення молодої, молоду в рантусі, молодого з боярами. Більшість цих робіт пізніше було показано на персональних виставках, надруковано у монографічних виданнях.

Особливе місце у творчості Ю. Дороша займає фотографування весільних звичаїв та обрядів, важливими елементами яких є калачі, деревце, запросини, вінтування, шлюб, пропій тощо (фото 3). Здавна українське весілля було одним із найбільш бажаних, хвилюючих родинних свят, з яким пов'язували не тільки шлюб молодих, а й поєднання двох родів. Це була масштабна, надзвичайно відповідальна подія, у якій брали участь чимало людей, виступаючи у ролі старост, сватів, коровайниць, сах, світилок, дружок, боярів, музик, куховарок, запрошених родичів, сусідів і просто “запорожців”⁷. У гуцульських селах Краснопіллі, Криворівні, Космачі, Яворові, Річці, Вербівці та містах Косові, Верховині Ю. Дорош фотографував весільні

обряди, народних умільців за роботою, архітектуру тощо.

На фотографіях, знятих на весіллі у селі Раковець 1932 р., зафіксовано молоді пари у народному вбранні, що танцюють коломийку. Однаково завзято, з характером її танцювали парубки і поважні газди, відображаючи образний світ рухів, ритмів, строїв, розкриваючи характер душі народу, демонструючи виконавську культуру.

У другій половині XIX ст. коломийка складалася з трьох частин, а саме: “коломийки”, “передка” і заключної частини “згори”⁸.

Окремі її елементи були помітні на весілях у 1970-х роках. Посеред подвір’я чи стодоли на лаві сиділи музики (скрипаль, цимбаліст) і під акомпанемент наспівували короткі коломийкові куплети.

*Ой заграй ми, музиченьку,
Най я потанцюю.*

*Як ми когут яйце знese,
То вам подарую.*

*Не умію ні косити,
Ані копи класти,
Лише з гаю зазираю,
Де дівчину вкрасти.*

Навколо них, у колі, рухалися переважно вправо і заводили танець парубки. На оклик (Параско, ходи, Гафіє, ходи) дівчата, що стояли під хатою чи біля плоту, одна за одною ставали у пари з парубками і рухалися з ними по колу кілька кругів. Далі парубок обіймав дівчину, а вона клала свої руки йому на плечі, рухаючись жвавіше. Пари крутилися на місці або рухалися вперед, притупували, дотримуючись такту. Далі музики переставали грati, а дівчата відходили у сторони на кілька хвилин. На фотографії Ю. Дороша (фото.4) виразно показано два положення у парах. Пара зліва виконує повільну частину “Коломийки”, а пара справа – швидку частину. Видно, що ці дві пари відрізняються одна від одної. У повільній частині танцюристи повернуті один до одного і виконують приставний крок, а у швидкій – стоять півбоком, при цьому хлопець підтримує правою рукою дівчину за лопатку і лівою за плече.

Друга частина (“передок”) починається повільно і далі поступово збільшує темп. Після того, як дівчата, молодиці відходять до плоту, парубки присідають або перестрибулють з ноги на ногу, тримаючи руки в боки, звужуючи або розширюючи коло. Протанцювавши так певний час, парубки кличуть дівчат і, тримаючи їх за рамена, присідають, повертаючи в русі туди-сюди. Друга частина закінчується “дрібонькою” гуцулкою.

Третя частина (“згори”) є найшвидшою. Починають її чоловіки подвійним кроком або беруть дівчину, що тримається, як і в першій частині, і повертають вправо. Пари швидко рухаються, при цьому парубки часто піднімають дівчат, які в повітрі деколи підгинають ноги. Ця частина танцю має назву “швидка”, у ній бігають, ніби згори. Кожна з частин коломийки має приспівки, які часто є окремими за змістом або взаємозвязаними куплетами:

*Ой не спав я цілу нічку,
Тай устав раненько,
Сумно, мені, невесело
На моїм серденъку.*

*Ой, заграйми музиченько
To сеї, то тої,
Би сі люди не сміяли,
Що я все одної.*

Фото 4. Городенківський район,
с. Раковець.
Танці на весіллі

Фото 5. Косівський район,
с. Яворів.

Брати-різьбярі Юрій Іванович (зліва)
та Семен Іванович Корпанюки

весільний книш, випечений Параскою Гудим'як з Космача. Автор не пропускав важливих моментів щоденної роботи селян, відобразив працю в побутовому, технологічному та обрядовому аспектах (лущіння квасолі, сушіння тютюну, прядіння тощо).

Фотографії і фільми Юліана Дороша відображають унікальність мистецтва покутської землі, що викликає інтерес серед етнографів, мистецтвознавців, художників. На їх основі створюють технологічні карти розкрою одягу, вивчають його окремі компоненти, цілі комплекси традиційного місцевого вбрання, декоративне оздоблення і семантику, тональні й кольорові вирішення тощо. Ю. Дорош мав чуття композиції, був знавцем людської психології, вмів вибрати і зняти незалежно від віку, статі певні типи так, що їхнє вбрання сяяло і творило різні образи, які часто нагадують чарівних пав, фей з давніх казок. Загалом творчий доробок Ю. Дороша становить понад 12 тисяч унікальних кадрів, що відображають народне мистецтво Галичини, мають науково-пізнавальне і виховне значення, є загальнонаціональним надбанням.

¹ Полотнюк Я. Юліан Дорош (09.06.1909–20.07.1982) // Галицька брама. – 1996. – № 18. – С.19; Її ж. Юліан Дорош – фотограф, зачинатель професійного національного кіно в Галичині // Галицька брама. – 1999. – №9-10. – С.26.

² Коба А. Ю. Дорош – піонер української кінематографії в Галичині // Наукові записки Львівського історичного музею. – Вип. 4. – Ч. 2. – Львів: Логос, 1995. – С.82-96.

³ Савельєв М. Кадри, що увіковічнили історію: Спогади про Юліана Дороша, фундатора галицької школи фотографій // Львівська газета. – 2002. – № 45. – 15 листопада. – С.5.

⁴ Дорош А. Захоплення, яке стало покликанням // Галицька брама. – 2002. – № 1-3. – С. 8-9.

⁵ Дорош А., Полотнюк Я. Культурно-мистецький резонанс про археологічні відкриття Я. Пастернака у Крилосі 1937-1938 р. // Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України: Матеріали Міжнародної ювілейної наукової конференції. – Івано-Франківськ-Галич: Плай, 1998. – С.176.

⁶ Савельєв М. Назв. праця. – С.5.

⁷ Дмитренко М. Перлина українського весілля / Упоряд., ред. М.К.Дмитренко, П.О.Єфремова // Весілля в селі Зятківцях. – К.: Ред. часопису “Народознавство”, 1998. – С.5.

⁸ Kolberg O. Pokucie. Obraz etnograficzny. – T. 1. – Kraków, 1882. – S.3.

У селах і містах Покуття (Чортівці, Городенці, Ясенові Пільному) коломийку танцюють по-різному: в одних місцевостях пари не беруться у боки, в інших – не притупують, не завжди виконують усі три частини танцю тощо.

У своїй науково-пошуковій, репортерській діяльності Ю. Дорошу вдалося відобразити характерні народні типи у місцевому вбранні, мальовничу архітектуру і ландшафт українських сіл, колорит галицьких звичаїв та обрядів. Особливе місце у творчості майстра займає відтворення народних промислів і художніх ремесел. Він зафіксував на плівку відомих різьбярів Юрія і Семена Корпанюків (фото 5), ткалю Настю Корпанюк з Яворова, майстриню коників із сиру Параксу Пітиляк, різьбяра Миколу Пітиляка з Річки, писанкарку Олену Кушнірчук, вишивальницю Анну Рибчак і